

Mafahabl – selo sreće (putopisna beleška)

Aleksandar Repedžić

U prilogu je dat sažet osvrt na etnografska istraživanja Čerkeza s Kosova koji danas žive u Republici Adigeji u selu Mafahabl. Nakon kratkog istorijskog uvoda autor govori o poseti Nacionalnom muzeju Adigeje i Nacionalnom muzeju u Majkopu, te se osvrće na boravak u selu Mafahabl (Mafa Habla, „selo sreće“). Opisani su i neki zanimljivi elementi tradicijske kulture Čerkeza (npr. verovanja u vezi s ognjištem, predanja o kovačima i kovačkom zanatu, napomene o tradicionalnom socijalnom sistemu i sl.). U izlaganje su uključena i predanja o dolasku na Kosovo (u selo Donje Stanovce) i priče o migracijama kao bitni elementi usmene istorije ove zajednice.

Ključne reči: Čerkezi, Kosovo, Adigeja, migracije, folklor, usmena tradicija, usmena istorija

U toku rada na projektu *Balkanski kovčežić*, čiji su realizatori Ruska akademija nauka i Muzej u Majdanpeku, sprovedena su etnografska istraživanja Čerkeza koji su živeli na Kosovu i Metohiji do jula 1998. godine, a danas su nastanjeni u republici Adigeji u selu Mafahabl. U avgustu 2016. godine rekonosciran je teren i zabeležen audio i video materijal (deponovan u Digitalnom arhivu Balkanološkog instituta SANU), koji će poslužiti kao osnova budućih antropoloških i etnoloških ispitivanja.

Čerkezi su kavkaski narod, njihov jezik pripada kavkaskoj grupi jezika. Danas, prema različitim procenama, u dijaspori živi između milion i pet miliona Čerkeza, od kojih je najveći broj naseljen u Turskoj, na Bliskom istoku i u SAD. U Rusiji Čerkezi žive u kavkaskoj republici Adigeji i u republici Karačajevo-Čerkaskaja (one su u SSSR-u imale status autonomnih oblasti). Kao datum egzodusa Čerkezi navode 21. maj 1864, kada je Rusija u potpunosti osvojila njihove teritorije. Istorijski podaci govore da su Čerkezi tada prebačeni brodovima na teritoriju tadašnjeg Osmanskog carstva, da je među njima izbila epidemija groznice, pa su bili u karantinu. Oni koji nisu želeli da se isele bili su preseljeni na levu obalu Kubana, gde su živeli u rezervatima pod zabranom napuštanja naselja. Na njihovu prvobitnu teritoriju preseljeni su Kozaci, Grci i Jermeni (Sikimić 2005: 166).

Čerkezi na Kosovu

Čerkezi stižu na Kosovo, deo tadašnjeg Osmanskog carstva, 1864. godine, posle Krimskog rata. Mišljenja o broju doseljenih porodica su različita. Antropogeografi procenjuju da je bilo oko 1500 porodica, ali ukupan broj ne može se pouzdano odrediti. Njihovo iseljavanje s Kosova teklo je u najmanje pet talasa. Prvo pomeranje Čerkeza ka jugu odvijalo se 1878. godine posle Berlinskog kongresa i uspostavljanja novih granica Srbije. Drugi talas vezan je za period nakon Balkanskih ratova, treći za razdoblje između dva svetska rata, četvrti za šezdesete godine 20. veka, a peti, najnoviji, za jul 1998. godine. Prema podacima Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS), danas Čerkezi žive na Kosovu samo u naselju Miloševo u opštini Obilić (ukupno 85 stanovnika). Podaci OEBS-a govore da je jedna grupa Čerkeza iz Mališeva (verovatno Miloševa) izbegla u Makedoniju početkom juna 1999. godine, a da su im kuće spaljene (Sikimić 2005: 166–167).

Dolazak u Majkop

Nakon putovanja koje je trajalo trideset šest sati vozom od Moskve do Krasnodara i dva sata automobilom do Majkopa, konačno sam se našao na željenoj destinaciji. U Majkopu su me sačekali profesor Marat Gubžokou i prevodilac Alkes Caj. Profesor Marat me je upoznao sa kolegama sa Instituta humanističkih nauka u Majkopu i sa istorijom grada, a zatim me je poveo u obilazak Nacionalnog muzeja u Majkopu i Nacionalnog muzeja Adigeje. U Nacionalnom muzeju Majkopa kustos arheolog govorio je o istoriji republike Adigeje, majkopskoj i dolmenskoj kulturi i pokazao mi arheološku i etnografsku zbirku (uz ove, muzej poseduje i prirodnjačku i istorijsku zbirku). Na ulazu je smešten *krug života* na kome se nalaze znakovi gotovo svih čerkeskih porodica sa područja celog Kavkaza.

U jednom delu Nacionalnog muzeja Majkopa nalazi se improvizovano ognjište, a objašnjeno mi je da je ognjište veoma važno i sveto za Čerkeze. Vatra se nikada ne sme gasiti, a verige na koje se kači kazan prenose se s kolena na koleno i poštuju se u porodici kao svetinja. Posebnu pažnju mi je privukla kolvka kraj ognjišta. O jedan kraj kolvke okačena je hamajlija, napravljena od rečnog oblutka sa rupom u sredini kroz koju je provučen konac. Ova hamajlija trebalo je da odbrani dete od svakog zla i uroka. Četrdeset dana nakon rođenja pred dete su postavljani razni predmeti (knjiga, čekić, makaze, igla i konac), a verovalo se da će se ono u životu baviti onim što predmet za kojim posegne simboliše.

1 Improvizovano ognjište

Na drugom kraju galerije nalazi se rekonstruisana kovačnica. Kod Čerkeza u vezi sa kovačnicom postoji mnoštvo zabrana (npr. žene ne smeju da uđu u nju) i predanja. Jedno od njih govori da je u stara vremena život kovača bio težak i mukotrpan jer nisu imali klešta kojima bi usijano gvožđe izvukli iz vatre. Ne mogavši više da gleda svog muža kako se muči, žena se doseti te ubije dve zmije, zmijama na vratu napravi rupe pa ih spoji i dâ mužu da njima vadi užareno gvožđe iz vatre. Zato i danas kovačka klešta podsećaju na dve zmije. Voda u kojoj se kali čelik smatra se lekovitom. Naime, ako je dete bolesno, odvedu ga kod kovača koji ga potapa u tu vodu kako bi bilo jako kao čelik.

U kulturi Čerkeza, kao i kod svih ratničkih naroda, sablja i kama imaju posebno mesto. Sabljom (šaškom) i kamom nikada se ne seče hrana, pa su Čerkezi uvek sa sobom nosili i po jedan mali nož za takve potrebe. Predanje o nekom Čerkezu koji je učestvovao u rusko-japanskom ratu kaže da je, ne mogavši više da čeka u rovu, ustao i rekao Rusima da nije došao da sedi kao žena nego da se bori. Izašao je iz rova i sam krenuo na Japance. U tom trenutku ugledala su ga dva samuraja i krenula k njemu. Prvog je sasekao a da ovaj katanu nije ni stigao da isuče iz korica, a drugog dok je pokušavao da isuče oružje. Čerkezi su sa sobom uvek nosili suhu hranu (pasterizovanu). Predanje kaže da su Rusi zarobili nekog Čerkeza, bacili ga u jamu i ostavili bez hrane i vode. Preživeo je sakupljajući kišnicu u koju bi stavljao hranu koja je bila sakrivena iza fišeklja. Videvši to, Rusi su pomislili da je demon, tj. da je besmrtnan.

Hrast i leska smatraju se svetim drvećem. I danas svi Čerkezi sade u šumi hrast na koji okače porodični simbol. Običaj je da se od osušanih ljuski lešnika napravi velika zvečka koja se daruje mladencima i s kojom oni na svadbi igraju.

2 Šajka (sablja Čerkeza)

3 Hrast sa porodičnim simbolom

4 Tradicionalna maska

Pažnju su mi privukle i maske. Objasnjeno mi je da su se one koristile kada je neko bio teško bolestan ili na samrti. Mlad momak (obično se birao šaljivdžija) stavljao bi masku koja podseća na medvedu glavu i s njom plesao i izvodio razne trikove kako bi zasmejao porodicu obolelog. Ovaj se običaj više ne praktikuje i pripada samo sferi sećanja.

Gostoprimstvu se pridaje veliki značaj. Nekada je svako domaćinstvo imalo posebnu kuću za goste, građenu uz sam put, u koju je svako mogao da uđe i tu prenoći. Dešavalo se, kako mi je rečeno, da gost celu porodicu pobije i opljačka. Gost je mogao biti i begunac od zakona, ali i tada bi ga domaćin branio, čak i po cenu sopstvenog života. Kada bi došao gost, pozivalo se celo pleme, a dešavalo se da se okupe i pripadnici drugih plemena.

Mafahabl

Selo Mafahabl udaljeno je svega desetak kilometara od grada Majkopa. Sagrađeno je nakon 1998. godine, a mesto za novo selo izabrao je Isak Caj nakon višemesečnih pregovora s vlastima. Najpre su mu nudili napuštena sela u kojima su nekada živeli Čerkezi, ali je on govorio: „Da su valjala njima, ne bi bila prazna.“ Održan je izbor za ime sela i svako je dao predlog. Mafhabl znači „selo sreće“. U selu postoje džamija i ambulanta, a ima četiri ulice, među kojima su Kosovska i Ulica mira. Pored Čerkeza s Kosova, ovde danas žive i Čerkezi iz

Sirije i Turske. Izgradnju ambulante finansirao je nekadašnji predsednik Libije Muamer el Gadafi.

5 Džamija u Mafahablu

6 Detalj s džamije u Mafahablu

7 Mafahabl, Kosovska ulica

8 Mafahabl, Ulica mira

U Mafhabl smo stigli oko 21 čas. Alkes je parkirao svoju crvenu ladu i pokazao mi prelepu baštu i voćnjak ispred dvospratne kuće koja stilom podseća na kuće u Nemačkoj. Naišao je njegov otac Isak. Upoznali smo se, objasnio sam šta me dovodi u Majkop i Mafahabl i rekao da me zanimaju istorija i tradicija Čerkeza, običaji, život na Kosovu i novi život u Mafahablu. Isak mi je s osmehom na licu odgovorio da je siguran da ne znam mnogo o Čerkezima i da o tome nisam mogao nigde čitati i čuti. Doneo je fotokopiju studije Nika Županića (1933) i tako je počeo naš razgovor.

Na pitanje da li je od svojih predaka čuo kako su Čerkezi došli na Kosovo, odgovorio je pričom. Godine 1864. oko 200.000 Čerkeza krenulo je da brani zapadne granice Osmanskog carstva, ne znajući da ih je car izdao. Ako za nekoga ratuju, Čerkezi ga nikada neće izdati. Tako je karavan krenuo put Balkana. U karavanu je bila i žena s detetom koje je celim putem plakalo. Jedan od konjanika joj je prišao i rekao da ostavi dete u žbunju da ih hajduci i meštani, koji bi mogli da ih napadnu, ne bi čuli. Žena bi svakog dana, kad god bi primetila konjanika, sakrivala dete u žbunje. Tako je i ono stiglo do Kosova u Donje Stanovce. U selo je karavan prispeo noću i odmah su pustili stoku da pase na obližnjim livadama. Ujutru su primetili su da se stoci crvene njuške, pa su pomislili da se razbolela. Pošto se crvenilo nije skidalo, shvatili su da je reč o divljim jagodama koje su rasle na livadi. Zapazili su da tu pored jagoda raste i rastavić, da se u blizini nalazi reka, i tako su odabrali mesto za život. Tada nisu znali da se ta reka zove Lab. Kasnije, kada su saznali ime reke, bilo im je još draže pošto je u blizini sela iz kog su došli tekla reka Laba. Predeo oko Donjih Stanovaca u vreme dolaska Čerkeza bio je u rastinju, počeli su da krče i obrađuju zemlju. Posle tri godine proćula se vest da mogu da se vrate u Adigeju. Tako su 1867. godine krenuli prema Nišu. Putovanje je trajalo tri, četiri meseca. Kada su stigli u Niš, shvatili su da je to bila samo laž i da ne mogu nazad u domovinu. Tada je jedan deo Čerkeza krenuo u Tursku, drugi u Siriju, Izrael i Jordan, a neki su ostali u

Srbiji. Nemajući gde da odu, vratili su se u Donje Stanovce, gde su zatekli komšijska stada po svojim imanjima i kuće pretvorene u štale. Sve su ponovo uredili i nastavili da tamo žive sve do 1998. godine. Ovu priču Isak je čuo od svog dede.

Kada sam Isaka pitao da li su održavali kontakte sa ostalim Čerkezima, ispričao mi je čudnu priču o Kozaku i Čerkezu koji su se igrom slučaja našli u Šapcu pred Drugi svetski rat, gde i danas postoji čerkesko groblje na kom je sahranjen veliki broj Čerkeza. Kozak je imao kćer Danu i rekao je Čerkezu: „Ako bih je ikome dao, dao bih je tebi, Murate.“ Tako je i bilo. Ona je često govorila o bojazni da ne dođu komunisti i ne donesu ono što se desilo u Rusiji. Kada je počeo Drugi svetski rat, ispostavilo se da je sticajem okolnosti bugarski komandant poznao Murata. Žene su umesile hleb i dočekale vojsku. Nakon izvesnog vremena, zloupotrebivši gostoprimstvo Čerkeza, Bugari su počeli da čine nedela po selu. Murat je tada otišao kod bugarskog komandanta i rekao mu da pokupi svoje vojnike i da napusti selo. Potom u selo stižu Nemci s kojima su, po rečima Isaka Čaja, Čerkezi dobro živeli. Jedan od njih premerio je i nacrtao kolevku koja se danas nalazi u Nacionalnom muzeju Majkopa, a kada je video kakvu je vodenicu sagradio Isakov deda, rekao je da je to nemoguće uraditi bez plana i projekta. Nakon kapitulacije Nemačke, u selo dolaze komunisti koji su Muratovom psu užarenim žicama spržili oči i činili brojna zlodela. Jedne večeri došli su po Murata i odveli ga i od tada ga niko nikada nije video. Isak je govorio da je Muratova žena, koja je dugo poživala, svakog vikenda dolazila kod njih, držala ga na kolenu i molila da nikada ne postane „marksista“. Isak je bio u stalnom kontaktu sa Čerkezima u dijaspori i u Rusiji. Više puta je odlazio u Rusiju, uzimao čitanke na maternjem jeziku, s prve strane cepao Lenjinovu sliku i tako ih preko Jugoslavije i Grčke prenosio u Tursku. Čitanke su bile sakrivene u prtljažniku automobila kako ih turski graničari ne bi zaplenili. Kada bi prešao granicu, ostavljao bi ih na unapred dogovorenom mestu, skrivajući se, a neko bi nakon dva dana došao i preuzeo ih odatle. Kaže da ni sada ne zna kako mu je polazilo za rukom da ga niko ne uhvati i prijavi, budući da je u Turskoj bio strogo zabranjen čerkeski jezik.

Isakov deda imao je šest vodenica na Labu i svaka je radila tokom sušnog i plavnog perioda. Pričao mi je kako je neki Srbin došao kod njegovog oca i rekao mu da se kod vodenice pojavio vampir. U to vreme Albanci su bili jako siromašni pa je jedan od njih noću dolazio da pokupi prosuto žito, koje je bilo pomešano s peskom. Posle nekog vremena taj Albanac je došao da mu Isakov otac samelje žito. Ovaj je primetio da u zrnevlju ima i peska i rekao mu je da je takvo žito neupotrebljivo, ali pošto je Albanac insistirao, Isakov otac ga je ipak samleo.

9 Članovi porodice Caj

Kolevka koju sam zapazio obilazeći muzej bila je deo porodičnog nasleđa porodice Caj. Dospela je na Kosovo 1864. i bila je u vlasništvu porodice sve do 1998. godine, kada postaje eksponat i deo stalne postavke Nacionalnog muzeja u Majkopu. Pripadala je čukundedi Isaka Caja i u njoj je u Donje Stanovce donet njegov pradeda. Nožice su izrađene od korena gloga pošto crvotočina ne napada glogov koren. Na kolevci se nalaze četiri rupe, izbušene iz praktičnih razloga – žena bi, dok radi u polju, okačila kolevku o granu, vetar bi ljuljao kolevku, a pošto je visoko, dete ne bi mogla da ujede zmija. Kolevku su koristili svi iz porodice Caj, u njoj su spavali Isakov deda, Isak, Isakov brat, kasnije i Isakova deca. Kada su napustili Kosovo 1998. godine, na aerodromu im je rečeno da kolevku ne mogu da ponesu sa sobom u Majkop. Tada je Isak rekao bratu da kako zna i ume kolevku ipak prenese. To je brat i učinio, a zatim su kolevku poklonili Nacionalnom muzeju u Majkopu i od tada je deo stalne postavke.

Napomenuvši da neke važne detalje u vezi s odgojem dece Županić nije pomenuo, Isak mi je rekao da se detetu, kada se povija, između nogu stavlja butna kost ovce, prethodno skuvana i iz koje je izvučena koštana srž. Kost se stavlja kako bi beba kroz nju mogla da mokri i kako deca ne bi imala osip, ojed ili crvenilo oko polnih organa. Glava bebe uvek mora biti slobodna kako bi oblik glave bio pravilan i okrugao. Zato se detetu pravi poseban jastuk koji nije ni previše tvrd, ni previše mekan.

Impresije i podaci izneti ovom prilikom čine samo manji deo materijala koji je u toku istraživanja prikupljen. Celokupan audio i video materijal istraživanja nalazi se u Digitalnom arhivu Balkanološkog instituta SANU.

BIBLIOGRAFIJA

- Sikimić, Biljana (2004). Etnolingvistička istraživanja skrivenih manjina – mogućnosti i ograničenja: Čerkezi na Kosovu. *Скривене мањине на Балкану*. Ур. Биљана Сикимић. Београд: Балканолошки институт САНУ, 259–282.
- Sikimić, Biljana (2005). Metafora praznog prostora: Čerkezi na Kosovu. *Slavia Meridionalis* 5, 165–180.
- Županić, Niko (1933). Etnološki značaj kosovskih Čerkeza. *Etnolog* 5–6, 218–253.

Izvori ilustracija

Arhiv autora – fotografije snimio Aleksandar Repedžić.

Mafa Habla – The Village of Happiness (Travelogue Notes)

Aleksandar Repedžić

The author presents an overview of ethnographic field research of the Kosovo Cherkess (Circassians) who live in the Republic of Adygea (Russia). After a brief historical introduction, the author describes several interesting items of the Ethnographic and Historical collections of the National Museum in Maykop and offers his own view of the village of Mafa Habla ('the Village of Happiness'). The travelogue includes ethnographic observations on some elements of traditional Cherkess culture (beliefs about hearth, blacksmithing and weapons, masks, herbs, notes on traditional social system, etc.), and stories and legends of settlement and migrations, which play important role in oral history of the Kosovo Cherkess community.

Key words: Cherkess (Circassians), Kosovo, Adygea, migrations, folklore, oral tradition, oral history

Александар Репеџић
Е-пошта: aleksandar.repke@gmail.com

Примљено: 21. 4. 2017.
Прихваћено: 18. 5. 2017.